

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛІЙ
УНИВЕРСИТЕТИ

ТАРИХ ФАКУЛЬТЕТИ

“ЖАҲОН ТАРИХИ ” КАФЕДРАСИ

ГЕОСИЁСАТ АСОСЛАРИ ФАНИДАН

РЕФЕРАТ

МАВЗУ: Геосиёсат асослари фанининг предмети мақсад ва вазифалари

Бажарди: СатароваХ

Тошкент 2014.

Геосиёсат асослари фанининг предмети мақсад ва вазифалари

Режа

- 1. Кириш**
- 2. Геосиёсат тушунчаси**
- 3. Геосиёсатнинг предмети**
- 4. Геосиёсатнинг функциялари**
- 5. Геосиёсат фанининг услублари**

Кириш

Геосиёсат фани муайян минтака ва давлатларнинг географик жойлашуви, уларнинг чегаралари, табиий ресурслари, жахон сиёсатида тутган урни ҳамда уларнинг геосиёсий имкониятлари ва истикболлари билан боғлиқ жараёнларни урганади. Бу жихатдан ҳар бир мустақил давлат ҳаётида геосиёсатни ўрганишга табиий равишда эҳтиёж Ўзбекистонда ҳам геосиёсатни фан сифатида ўрганишга мустақилликнинг дастлабки йилларидано эътибор қаратилди. Агар Президентимизнинг 1991-1993 йилларда қилган маърузаларига, чоп этган асарларини диққат билан ўқисак, Ўзбекистон геосиёсати Президент И.Каримов томонидан ҳар томонлама очиқ берилганлигига амин бўламиз. Юртбошимиз асарларида миллий геосиёсатимиз, унинг тадрижий ривожини миллий давлатимиз манфаатларига, минтакада тинчлик ва барқарорликни таъминлаш масалаларига хизмат қилиши асосли тарзда қайд қилинган.

Ўзбекистон геосиёсий жихатдан бошқа давлатларга нисбатан анча қулай минтакада жойлашган. Давлатнинг геосиёсий имкониятлари қуйидаги омиллар билан белгиланади: Ўзбекистон нафакат Марказий Осиёнинг, балки бутун Евросиёнинг марказида жойлашган. Давлатнинг марказий нуктада жойлашувининг ўзиёқ, «минтаканинг бўлажак тақдири қўп жихатдан Ўзбекистонга боғлиқ»лигини кўрсатади; Мамлакат жойлашув жихатидан қулай географик — сиёсий мавқега эга. Бу жихатдан Ўзбекистон Марказий Осиё минтақасининг ўз мустақил энергетика ва сув тизимларига эга маркази бўлиб, қўпгина масалаларда қўшни республикаларни боғловчи бурин хизматини утайди;

Евросиёда Ғарбни Шарқ билан, Жанубни Шимол билан боғловчи энг муҳим йул — «Буюк Ипак йули»нинг таркибий қисми Ўзбекистон ҳудудига тугри келади; Мамлакат стратегик ресурслар ҳисобланмиш — нефть, газ, олтин, уран ва бошқа қўнғинлар ер ости ва ер усти бойликларига эга; давлат қулай табиий иқлим шароитига эга; инсоният тарихий тараққиёти ва цивилизациясида салмоқли уринга эга;

Марказий Осиё минтақаси аҳолисининг 50% Ўзбекистонла истикомат қилишади. Сиёсий, иқтисодий, демографик, илмий-техникавий, интеллектуал ва бошқа жихатлардан Ўзбекистон қўшни давлатларга нисбатан бир мунча устуворликка эга. Бу эса унинг минтакада етакчи давлат сифатида шаклланаётганлигига асос бўлмокда ва ҳоқозо. Булардан англашиладики, Ўзбекистоннинг келажаги буюк бўлганидек, унинг геосиёсати ҳам истикболдир.

Бугун давлатимизда олиб борилаётган одил ички ва ташқи сиёсат, чуқур иқтисодий, сиёсий, ижтимоий маънавий ислохотлар ва тадрижий

Ўзгаришлар Ўзбекистон Республикасининг жаҳон ҳамжамиятига янада кир боришида, давлатлар ўртасида ўз мавқеини эгаллашида жуда кўл келмокда. Шунингдек, халкимиз турмуш тарзи миллий ва умуминсоний кадриятларнинг уйғунлашганлиги, давлатдаги баркарорлик ва одамларнинг бунёдкорлар жаҳон жамоатчилигини ўзига жалб килмокда.

Ҳар бир фан ўзининг назарий ва амалий асосларига эга. Биз «Геосиёсат асослари» укув кулланмасини қисмга ажратишни лозим топдик, яъни I-қисм геосиёсатнинг фан сифатида шаклланиши, унинг назар асослари ва классик геосиёсат вакилларининг концепцияларини уз ичига олади; II - қисм эса замонавий геосиёсий таълимотлар, уларнинг амалиёти билан боғлиқ; назарий мулохазаларга бағишланган бўлса, III-қисм Ўзбекистон Республикасининг геосиёсий жойлашувини, давлат миллий манфаатларининг геосиёсий жихатларини ўрганишга бағишлангандир.

Аристотель «инсон табиатан сиёсий мавжудотдир»,— деган эди. Шундай экан, ўзи яшаётган давлат ё минтаканинг кандай геосиёсий мухитда тавсифланишини билиш ўзини зиёли деб билган ҳар бир инсон уч зарурдир.

1. Геосиёсат тушунчаси

Нафакат илмий доирада, балки сиёсатшунослар уртасида ҳам «геосиёсат» тушунчасига нисбатан ягона бир таъриф йук. Мавжуд таърифлар у ёки бу даражада бир-бирини тўлдирсада, маълум жихатдан бир-бирига карама-карши ҳамдир. Ўз навбатида геосиёсатнинг объекта ва субъекта хакида ҳам турлича карашлар бор. Албатта, билдирилган фикрларга салбий муносабат билдириш керак эмас, балки уларга геосиёсатнинг фан сифатида шаклланаётганлиги билан боғлиқ табиий жараён сифатида баҳолаш керак.

Тўғри, XX асрнинг 90-йилларигача коммунистик мафкура геосиёсатни империалистик экспансия асослаш учун географик далил ва омиллардан (мамлакатнинг худуди, жойлашуви ва бошқалар) фойдаланувчи сиёсий концепция деб, унинг асосини иркчилик, мальтусчилик, социал.—дарвинизм билан боғлаб таърифлаш орка салбий баҳолаб келган. Бирок, кейинги ун йил ичидаги ўзгаришлар геосиёсатга нисбатан янгича ёндашувлар юзага чикарди ва геосиёсат собик совет фани уктириб келган гоёларнинг батамом акси эканлигини курсатди.

"Геосиёсат" сўзи гарчи юнон тилидаги "*гео*" (ер) ва "*политика*" (давлатни бошқариш санъати). Қолаверса, бахс этаётганимиз геосиёсат назарияси ҳам аввало немис геосиёсий мактабида шаклланганлиги барчага маълум. «Геосиёсат» сўзини асарларида ишлатмасада, геосиёсат фанининг «отаси» деб немис олими Фридрих *Ратцелни* айтиш мумкин. Олим сиёсий географиядан бахс этади ва узининг 1897 йилда чоп этилган асосий ишини ҳам «Сиёсий: география» деб номлаган. Гарчи Ф.Ратцель сиёсий география хакида субъектив фикрларини ўртага ташласада, унинг мулохазалари бевосита геосиёсий ахамиятга эга эди. Жумладан, олим давлатда географик омилларнинг устуворлигини ва уларнинг ўзгармаслиги борасидаги фикрларни ёкламайди. Унингча, давлат доимо жўшқинликда ҳаёт кечирувчи «тирик организмдир». Ф.Ратцель фикрича, геосиёсат сиёсий географиядан фаркли тарзда, давлатнинг жойлашиши, унинг иклими ва шакллари билан бирламчи даражада кизикмайди. Илмий доирада биринчи бўлиб "геосиёсат" атамасини швед олими *Рудольф Челлен* (1864—1922) узининг «Давлат ҳаётнинг бир шакли сифатида» номли асарида қўллаган. Олим геосиёсатга қуйидагича таъриф беради, яъни «геосиёсат — бу борликдаги давлатларни географик организм сифатида ўрганувчи фандир». Шунингдек, геосиёсат "... маконни фундаментал асосда тадқиқ қилиш бўлиб, тадқиқот Ер ва ундаги фойдали казилмалар билан боғлиқ. Бу эса ўз навбатида империяларнинг ташкил топишини, мамлакатларнинг юзага келишини ва давлатлар худуддарини урганиш демакдир".

Геосиёсатга ўзига хос таъриф ўз вақтида «Геополитика» номли немисча журналда берилган: Геосиёсат ер ва сиёсий жараёнлар ўртасидаги муносабатларни ўрганувчи фандир. У географик фундаментга эга. Шунингдек, геосиёсатдаги сиёсий организмлар ва уларнинг тузилишини ўрганувчи фан — сиёсий географияга асосланади. Геосиёсатнинг мақсади сиёсий ҳаракатларни керакли воситалар билан таъминлаш ва умуман сиёсий ҳаётга йўналишни курсатади. Бу жиҳатдан геосиёсатни амалий сиёсатни бошқариш ҳақидаги фан дейиш мумкин. Геосиёсат — давлатнинг географик аклидир. Куплаб тадқиқотчилар геосиёсатга давлатнинг геостратегик кудратига таъсир ўтказувчи географик, тарихий, сиёсий, маданий ва бошқа омилларни ўрганувчи фан сифатида арашади. Баъзилари эса геосиёсатнинг жамиятдаги, маълум бир минтақа ёки давлатлардаги ҳарбий — сиёсий, маданий ва иқтисодий омилларни этувчи фан эканлигини исботлашга уринишади.

Умуман геосиёсатга нисбатан берилган таърифларни шартли равишда учта асосий қисмга ажратиш мумкин. Булар:

- йўналиш: география ва сиёсат уртасидаги муносабатларга катта эътибор берилади. Бу йўналишдагилар географияга бирламчи омил сифатида қараб, унинг сиёсатга купрок таъсир этишини уқтиришади;

- йўналиш: муайян минтақа ёки жаҳонда ҳокимият учун сиёсий куч марказларининг узаро курашларига кенгрок эътибор берилади. Бу йўналишдагилар асосан давлатлараро рақобатга эътибор бериб, фаннинг умумбашарий хусусиятларидан баҳс этади;

- йўналиш: халқаро майдонда ҳокимият учун курашни географик асосда тадқиқ қилган ва ишлаётган геосиёсатшунос тадқиқотчилар фикрлари. Бу йўналишдагилар геосиёсий концепцияларнинг давлатлар ташқи сиёсатининг кўриниши сифатида қабул қилишади. Шу ўринда айтиш мумкинки, иккинчи йўналишдаги тадқиқотчилар фикрлари учун ушбу йўналишга оид олимларнинг фикрлари генетик асос бўлиши мумкин.

Қайд қилинган умумий қарашлардан кўриниб турибдики, геосиёсат услубий ва ўз объекти сиёсий географиядан фарқ қилсада, унинг амалиёти жамиятдаги географик омиллар ва сиёсат билан бевосита боғланган. Аниқроғи, геосиёсат ўз амалиётида қуйидаги *икки* кўринишдаги географик ҳолатларни, яъни доимий ва ўзгарувчан географик омилларни ҳисобга олади.

Доимий географик омилларга давлат ёки минтақанинг ҳудудий жойлашуви, чегарасининг шакли ва қулаи (нисбатан), иқлими, рельефи, флора ва фаунаси ва шу қабилар қиради. Ўзгарувчан географик омиллар эса минтақа ёки давлатнинг аҳолиси, фойдали қазилмалари, сиёсий маданияти ва ижтимоий тузилишларини назарда тутди.

Умуман борликдаги асосий геосиёсий омиллар куйидаги курунишларда намоён булади:

сиёсий (давлатнинг сиёсий тузилиши ва унинг узига хос хусусиятлари, давлатдаги ижтимоий катламлар, давлатнинг чегаралари)

географик (борликда жойлашув ҳолати, табиий ресурслари, фауна ва флора дунёси ва иқтисодий (аҳолининг турмуш даражаси, ишлаб чиқарувчи кучлар қудрати, тузилиши ва маданий (миллий анъаналар, маданий қадриятлар фан ва таълим таракқиёти даражаси ва демографик (аҳоли таркиби ва жойлашуви, аҳолини ўсиш даражаси ва ҳарбий (қуроли кучларининг қудрати ва ҳарбий тайёргарлиги, ҳарбий мутахассисларни тайёрлаш даражаси ва экологик (аҳолининг давлатлар ва минтакалар табиий ресурсларининг чегара муносабати, ҳом—ашё заҳираларининг қамайиши ва геосиёсат уз қамрови жиҳатидан қўп қиррали ва жуда қенгдир. Замонавий геосиёсат мундарижаси жаҳон сиёсати, ҳокимият муаммоси ва жамиятдаги устувор мафқуралар омиллари билан бевосита боғлиқ. Бу жиҳатдан геосиёсатга — геосиёсат жамиятдаги бошқарув муаммоларини тадқиқ этадиган фан деб таъриф бериш мумкин. Бундан ташқари, геосиёсат фан сифатида бир қатор мустиқил фан ва фан соҳаларининг хусусиятларини, ўзида муҷассамлаштирган. Булар - география, сиёсатшунослик, тарих, этнография, диншунослик, экология, мафқуралар тарихи, социология, ҳарбий билимлар назарияси ва амалиёти, демография ва бошқалар. Қўриниб турибдики, геосиёсат шунчаки бир фан эмас, балки қўлаб фанларга хос хусусиятларни ўзида муҷассамлаштирган тармоқлараро фан тизимидир.

Қайд қилинган мулоҳазалар асосида геосиёсатга қуйидаги таърифни бериш мумкин: геосиёсат — қанлагнинг стратегияи қудратига таъсир этувчи географик, тарихий, сиёсий ва бошқа ўзаро боғлиқ бўлган омилларни биргаликда қирувчи ва этувчи тармоқлараро фандир.

2. Геосиёсат объекти ва предмети

Бугунги ҳалқаро муносабатларда қечаетган қараёнларни ўрганиш ва уларни таҳлил этишдаги назарий — услубий ёндашувлар ўтган қаврлардаги ёндашувлардан маълум қаражада фарқ қилади. Негаки, замонавий илмий муҳит жаҳон таракқиётининг мураккаб муаммоларини ўзида қорий қилган "ўтиш қаври" билан қубару қелиб турибди. Унинг устига "қовуқ уруш"дан қейин жаҳон сиёсатига таъсирини қурсатаётган геосиёсий ўзқаришлар тўлқини янги бир босқичга қўтарилди. Бир қатор давлатларда сиёсий тузумлар тубдан ўзқарди; давлатларнинг ва иттиқоқдош давлатларнинг географик қегаралари янқидан шаклланиб бу қараён маълум маънода яна қавом этмоқда; интеграция қараёнларини дезинтеграция алоқалари қамраб

олди ёки аксинча. Умуман, халқаро муносабатлар тизими тез ўзгариб турибди.

Халқаро муносабатларда кечаётган ва янгидан шаклланаётган бундай жараёнларни таҳлил этишда замонавий халқаро ҳуқуқ ва халқаро муносабатлар назариясидаги назарий — таҳлилий ёндашувлар ожизлик қилмоқда. Бу жиҳатдан мавжуд муаммоларни ўрганиш ва уларни бартараф этиш йўлларини топиш учун табиий равишда геосиёсатга зарурат тушмоқда. Чунки, юқорида кайд қилинган сиёсий жараёнлар ва шу сингари бошқа муаммолар бевосита геосиёсат фанининг объекти ва предмети ҳисобланади.

Геосиёсат объекти — *дунёнинг* геосиёсий тузилиши ва дунёвий тартибот.

Геосиёсат объекти жаҳоннинг геосиёсий харитаси туриши биринчи навбатда, дунёнинг кўп қутбли дунёга ажралиши билан ва халқаро муносабатларнинг янги бир трансформация — давлатларнинг ўз таъсир доиралари учун кураш босқичига кутарилиши билан боғлиқ бўлса, иккинчидан, жамиятда куп қиррали глобал дунёвий сиёсат тушунчасининг шаклланиши билан ҳам боғлиқдир. Мазкур масалалар геосиёсат объекти яхлит ҳолатда туриши мумкин, бироқ геосиёсат уларни таҳлилий жиҳатдан урганишни бир қатор босқичларда куради. Масалан, замонавий геосиёсат дунёнинг сиёсий харитасида кечаётган жараёнларни умумбашарий, минтакавий ва маълум бир давлатнинг ўзигагина дахлдорлигидан келиб чиқиб таҳлил этади ва тегишли хулосаларни чиқаради.

Дунёвий сиёсат — халқаро ҳудуднинг асосий субъектлари ўртасидаги сиёсий фаолиятлар муаммоси; Халқаро сиёсат тузилиш жиҳатидан суверен, мустақил миллий давлатларнинг ташқи сиёсий фаолиятини; минтакавий давлатлараро ва жамоатчилик тузилмалари, гуруҳлари ва иттифоқдошлар ўртасидаги алоқаларни ҳамда умумбашарий миқёсида БМТ ва бошқа халқаро ташкилотлар ва муассасалар фаолиятларини қамраб олади.

Геосиёсатнинг тарихий тараққиётига эътибор берсак, унинг предмети ҳам замонга мос тарзда такомиллашиб, ўзгариб борганлигига амин бўламиз. Чунки жамиятдаги геосиёсий жараёнлар мавжуд давлатлар манфаатлари билан боғлиқ бўлган реал воқеликни ўзида акс эттиради. Шу боисдан ҳар бир даврда геосиёсат предмети сифатида жамиятдаги устувор соҳалар ва халқаро сиёсатга дахлдор бўлган стратегик масалалар намоён бўлган.

Геосиёсат предмети — жамиятда кечаётган ҳар хил даражадаги ижтимоий — сиёсий жараёнлар, уларнинг юзага келиши, ҳаракатланиши ва ўзгариб боришини ўзида акс эттирувчи воқеалар ривож.

Масалан, XX аср бошларидан геосиёсат предметининг бир элементи сифатида жамиятдаги иқтисодий жараёнлар намоён бўла бошлади. Илмий —

техника революцияси эса жамиятнинг иқтисодий доирасини янги бир босқичга кўтарди. XX аср охирига келиб иқтисодий жараёнлар геосиёсат предметининг таркибий қисмига айланди. Айнан шу даврдан бошлаб дунёдаги сиёсий жараёнларга иқтисодиёт омилининг таъсири сезиларли равишда шаклланди.

Халқаро иқтисодий жараёнлар нафакат технологик, балки ташкилий жиҳатдан ҳам такомиллаша бошлади. Иқтисодий жараёнларнинг умумбашарийлашуви халқаро савдо, давлатлараро муносабатларда инвестиция, капитал аҳамиятини кўрсата бошлади. Табиийки, бу ва буларга мансуб бўлган бошқа иқтисодий тармоқлар нафакат халқаро ҳаётда муҳим ўринга эга, балки уларнинг дунёвий сиёсатга таъсир этаётганлиги ҳам реал ҳақиқатдир.

Бундан ташқари, — замонавий геосиёсатнинг асосий муаммолари бўлиб келаётган куйидаги масалаларни геосиёсий тадқиқотларнинг предмети сифатида қуриш мумкин:

илмий—техника революцияси ривожининг самараси бўлган ҳарбий-техникавий воситалар ва улар турларининг қупайиб ва такомиллашиб бораётганлиги; ўз навбатида давлатларнинг ҳарбий-техника воситаларидан фойдаланиш, уларни ишлаб чиқариш ёки чиқармасликка нисбатан муносабатлари;

давлатлар ва халқлар ҳаётида муҳим аҳамиятга эга бўлаётган электрон алоқа воситаларининг биргина коммуникация воситаси эмас, уларнинг ҳарбий ва иқтисодий соҳаларга ҳам боғланади.

3. Геосиёсатнинг функциялари

Геосиёсат фан сифатида жамият билан бевосита боғлангандир. У реал ҳаётдаги воқеа—ҳодисалар ва жараёнларнинг ўзаро алоқадорлигини ва уларнинг бир бирига боғлиқлигини ифодаловчи қонуниятларни ўзига камраб олган. Бирок, геосиёсат бор жараёнларни ўзида акс эттирибгина қолмай, уларга боғлиқли тарзда жамиятда муайян функцияларни ҳам бажаради.

Геосиёсатнинг асосий функциялари:

гносеологик функция;
прогноз қилиш функцияси
бошқарув функцияси;
мафкуравий функция.

Тўғри, қайд қилинган функциялар бошқа ижтимоий — сиёсий фанларга ҳам хос бўлиши мумкин. Бироқ мазкур функциялар геосиёсат фанида ўзига хос афзалликларга эга.

Гносеологик функция. Гносеология — билиш демакдир. Билиш назарияси борлиқни, унинг аниқ бир ҳолатлари, манбалари ва шакллари

урганишга каратилгандир. Аниқроқ айтадиган бўлсак, гносеологик функция давлатлар ва халкларнинг геосиёсий жойлашуви, турмуш тарзи ҳамда улар ҳаётининг ривожланиш тенденцияларини ўрганиш билан боғлиқ. Албатта, гносеологик функция амалиётида геосиёсатнинг давлатлар ва халклар турмушини урганишда куллайдиган бир катор услублари таққослаш, экстраполяция (нарс ва ходисанинг бир қисмини кузатиш асосида олинган хулосаларни унинг бошқа қисмига ёйиш ёки татбиқ этиш), эмпирик (тажриба қилиш) ва шулар сингари услубларининг ўрни каттадир.

Прогноз қилиш функцияси. Геосиёсатнинг прогноз қилиш функцияси бевосита гносеологик функция асосида шаклланади. Чунки ҳар бир муаммонинг келажагидан башорат қилиш учун уша муаммо биринчи навбатда обдон ўрганилмоғи лозим. Объектда турган масаланинг қанчалик чуқур ўрганилганлик даражаси тадқиқотчи учун тегишли хулосаларни чиқариш ҳамда унинг келажақдаги кечмиши ҳақида ҳам муайян имконини беради. Прогноз қилиш функциясининг аҳамияти қачонки олиб борилаётган геосиёсий тадқиқотлар қуйидаги жихатларни узида намоён этсагина бўлади, яъни: муаммога — нисбатан билдирилган фикр — мулоҳазаларнинг қанчалик даражада илмий томондан исботланганлиги билан; билдирилган шарҳларнинг халклар, давлат ва минтакаларнинг геосиёсий турмушига қанчалик даражада узғаришларни олиб қилиши билан: башоратларнинг яқин ёки узок муддатга мулжалланган.

Прогноз қилиш — сиёсий воқеаларнинг ривож ва қўринишлари, улар амалга оширилишининг муқобил йўллари ва муддатлари илмий асосланган мулоҳазаларни ишлаб чиқиш жараёнлари, уларнинг уша воқеликлар шароитида амалга ошириш учун мўлжалланган.

Прогноз қилиш функцияси бир катор принципларга асосланади, яъни тартиблик, мувофиқлик, узлуксизлик, муқобиллик ва рентабеллик. Табиийки, ушбу принциплар жамиятнинг иқтисодий — сиёсий, ижтимоий — сиёсий, сиёсий — мафкуравий ва ҳарбий — сиёсий доираларини ўрганишда қўл қилиши мумкин.

Бундан ташқари, амалий жихатдан геосиёсатнинг прогноз қилиш функцияси қуйидаги босқичлардан иборат:

Прогноз қилишдан олдин;

Маълумотларни йиғиш;

Таянч андазаларни ишлаб чиқиш;

Қидирув моделларини танлаш;

Белгиланган (норматив) моделларни амалиётга тадбиқ этиш;

Таҳлилнинг аниқлиги ва ишончлилигини баҳолаш;

Тавсияларни ишлаб чиқиш;

Борлиқдаги геосиёсий жараёнлар келажаги ва уларнинг кайта қурилишида ривожланишини олдиндан прогноз қилиш канчалик мураккаб бўлмасин, прогноз қилиш функцияси тадқиқотчилар нигоҳидан четда қолаётгани йук. Балки унга кизиқишнинг ортиши орқасида геосиёсий тадқиқотларни урганиш ва таҳлил қилиш мазмун ва маъно жихатидан такомиллашиб бормокда.

Бошқарув функцияси. Жамиятдаги ҳар қандай жараёнларда бошқарув элементларини қуриш мумкин ёки ижтимоий жихатдан ҳам бошқарув элементларисиз кундалик ҳаётимизни тасаввур эта олмаймиз. Бошқарув янги —янги ахборотлар тизимида асосланади. Чунки бошқарувчи (ўз соҳаси ёки доирасида) барқарор фаолият олиб бориши учун ҳам (ўзига тегишли) информацияларга эҳтиёж сезиб боради. Жумладан геосиёсатнинг бошқарув функцияси ҳам шунга асосланган. Бошқа соҳалардан фарқли тарзда, геосиёсат бошқарувга тегишли қарорлар ва тавсияларни бериш учун доимий равишда мавжуд информацияларни (халқлар, давлатлар ва минтақалар ва б.) йиғиб боради ва таҳлил этади. Фақат шу асосдагина масалага нисбатан тегишли бўлган асосий хулосаларни чиқаради. Масалан, ҳар қандай жараёнларда бошқаришга оид қарорларни чиқариш учун муаммоли ҳолатни агрофлича таҳлил қилмок, керак. Бу биринчидан. Иккинчидан, муаммога объектив баҳо бериш учун турли қучлар (субъектлар) ва омилларни ҳисобга олуо лозим (сиёсий, иқтисодий, географик ва б.). Учинчидан, субъектларнинг воқеага таъсир этиш даражаларини урганиш керак.

Табиий геосиёсат бошқарув ҳақидаги, халқлар ва давлатлар турмушида бошқариш билан боғлиқ бўлган муаммоларни, уларнинг бошқаларга таъсир этиши ва уларни бартараф этишнинг йул —йуриқларини, урганадиган фандир. Шундай экан унинг жамиятдаги бошқарув функциясига ҳам қуйидан юқорига қараб йуналтирилган ҳодиса сифатида қарамок керак.

Мафқуравий функция. Мафқуравий функция геосиёсатнинг асосий функцияларидан бири ҳисобланади. Ҳуш, мафқуранинг узи нима?

Мафқуралар асосини маълум бир ғоялар ташкил этади. Ўзининг таъсир қучига эга бўлган фикрларсиз ғоялар шаклланмаганлиги сингари, ғояларсиз мафқуралар ҳам бўлмайди. Мафқура жамият, унинг тузилиши, энг асосийси, жамиятнинг умумий ривожланиш йулларидаги муайян мажмуасидир. Тўғри, бу билимлар ижтимоий жихатдан одил ёки ноодил бўлиши табиий. Бирок, геосиёсатни билимлар қимлар ёки қайси қучларнинг манфаатини ҳимоя қилиши масаласи қизиқтиради.

Классик геосиёсий концепцияларга эътибор берсангиз, улар ташқаридан бирор олим ёки сиёсатшуноснинг илмий қарашларидек қўринадил. Концепцияларни чуқурроқ ўргансангиз унинг шунчаки илмий — назарий

фикрлар эмас, жамиятдаги муайян гуруҳлар, халқлар ва давлатлар манфаатларини ифодалаган ғоялар мажмуаси — мафкуравий кўринишга эга эканлигига амин бўласиз. Масалан, инглиз тадқиқотчиси Х.Маккиндернинг «Хартланд» «Асосий улка» назариясини ёки немис олими Н.Хаусхофернинг концепцияси ва бошқа геосиёсий дастурларни олайлик. Мазкур назариялар шунчаки субъектлар фикрларни ифодалаган сиёсий қарашлар бўлганида эди, аллақачон сиёсий таълимотлар тарихига кирган буларди. Тўғри, улар геосиёсий билимлар тарихига мансуб. Бирок уларнинг тузилиши, шаклланиши ва ривожланиши мафкуравий моҳиятга эга. Шунинг учун ҳам улар инсоният тарихий — эволюция тараккиётининг у ёки бу босқичида маълум бир кучлар, давлатлар манфаати билан уйғунлашиши мумкин. Аниқроғи, давлатлар ўз ташқи сиёсий фаолияти асосларини ишлаб чиқишда ва уни амалиётга гадбиқ этишда геосиёсий концепцияларга мурожаат қилишади.

Геосиёсатнинг мафкуравий функцияси ҳақида гапирганда жамиятдаги мафкураларнинг хилма —хил шаклларда булишини ҳам унутмаслигимиз керак. Чунки биз ўша мафкураларга унинг қандай шаклга эғалигидан, хусусиятларидан келиб чиқиб баҳо берамиз. Бу жихатдан мафкураларнинг қуйидаги хусусиятларга эга булишларини айтишимиз мумкин: мафкура асосида турган ғояларнинг илмий ва ноилмийлиги; кўзланган мақсадларнинг реал ва утопик булиши; консерватив ва либерал тамойилларга эғалиги.

Мафкуралар қандай кўриниш ва шаклларда бўлмасин, улар асосида умумий инсоний қадриятлар ва демократик тамойилларнинг туриши халқлар ва давлатлар турмуши билан боғлиқ бўлган геосиёсий жараёнларда қарама — қаршилиқлар, конфликтлар ўрнига консенсуснинг шаклланиши ва ривожланиши учун қулай имкониятларни яратади.

4. Геосиёсат фанининг услублари

Геосиёсат тармоқлараро фан бўлганлиги учун соҳага тегишли ходисалар ва жараёнларни ўрганишда кўплаб услубларни қўллайди. Геосиёсатда услубларнинг кўплиги унинг предметини чуқурроқ ва ҳар томонлама англаб етишга имкон беради. Ҳар бир услуб геосиёсий жараёнларни ўрганишнинг ўзига хос усул ва йўлларига эга. Геосиёсат фанида кенг қулланиладиган услубларга тухталсак.

Тизимли ёндашув услуби. Тизимли ёндашув услуби геосиёсий муаммоларни таҳлил этишда уларга яхлит ҳолатда қарайди. Шу билан биргаликда муаммоларга таъсир этган, этаётган ва таъсир этиш эҳтимоли билан боғлиқ бўлган ички ва ташқи омилларни атрофлича ўрганади. Муаммонинг бошланиш ҳолати ва якунини кўрсатувчи ҳолатларни

тасвирлайди. Ва ниҳоят муаммоларни бартараф этиш учун тегишли сиёсий қарорларни қабул қилади.

Тизимли ёндашув услуби илмий доирада биринчи бор XX асрнинг 50 — 60 йилларида америкалик олимлар Т.Парсонс (1902—1979) ва Д.Истон томонидан ишлаб чиқилган. Мазкур услубга геосиёсатдан ташқари деярли барча ижтимоий — сиёсий фанларда мурожаат қилинади.

Жамиятда давлатчилик стратегиясини ва умуман геосиёсий жараёнларни тизимли ёндашув асосида ўрганишни модернизм оқими вакиллари (К.Райт, М.Каплан, К.Дойч ва б.) мазмун жихатдан янада бойитди. Яъни улар мавжуд маълумотларни математик ҳисоблар ва моделлаштириш орқали тизимли. тадқиқотларни олиб бориш жорий этилган.

Сиёсий услуб. қиёсий услубнинг илмий доирада қўлланилиб келиниши антик даврларга бориб такалади. Масалан, Аристотель ёки ундан кейинро яшаб ўтган Флоробий ижодларига эътибор берсангиз, улар асарларида муаммоларни ўрганиш асосида қиёсий услубдан кенг фойдаланганлигига амин бўласиз. Замонавий геосиёсатда қиёсий услубни ахамияти шундаки, у орқали тадқиқотчи жамиятдаги халқлар ва давлатлар турмушини ўрганади ва уларни бир-бирига таққослайди. Ёки маълум бир геосиёсий майдонларни бойлик асосида фарқли жихатлари қиёсий асосда ўрганилади. Муаммоларни шу йўллар орқали ўрганиш асосида тегишли хулосаларни чиқаради.

Тарихий услуб. Тарихий услубнинг геосиёсий жараёнлар ва ходисаларни ўрганишдаги ўрни катта. Ушбу услуб тадқиқот объектида турган масалаларга нисбатан хронологик жихатдан ёндашишини ташкил этади. Тарихий фактлар тўпланади. Жамланган маълумотлар асосида урганилаётган жараён ёки муаммонинг ўтган давр, ҳозирги муҳит ва келажакдаги ҳолатлари ҳақида муайян фикрлар билдирилади.

Фаолиятли (ҳаракатий) услуб. Мазкур услубдан фойдаланиш геосиёсат объект ва предметида турган муаммоли вазиятнинг умумий тавсифи ҳамда унинг ҳаракатланиши билан боғли томонларни урганишда кул келади. Геосиёсий жихатдан у кечаётган жараёнларни ҳаракатдаги куч сифатида билади. Шунинг учун ҳам муаммо динамикасини босқичларга бўлиб ўрганишни афзал кўради. Жумладан, муаммолар динамикасини таҳлил этишда ҳаракатдаги кучларнинг мақсадларини аниклаш ва қарорлар қабул қилишга; қабул қилинган режаларни амалиётга тадбиқ, этишга; фаолиятни бошқариб туришга; амалиётда қўйилган мақсадларни доимо ҳисобга олиб туришга; олинган натижаларни таҳлил қилишга ва уз навбатида янги мақсад ва вазифаларни ишлаб чиқишга катта эътибор беради.

Геосиёсатда ҳаракатий услуб сиёсий қарорлар қабул қилишнинг муҳим услубигина эмас, балки назарий асоси бўлиб ҳам хизмат қилади.

Бундан ташқари, геосиёсий кучларнинг меъёрий фаолияти уларнинг қанчалик ўз ҳаракатларини реал воқелик билан уйғунлаштира олганликларига боғлиқ.

Функционал услуб. Ижтимоий — сиёсий фанларда функционал услуб жамият барча доираларининг ўзаро алоқадорлигини тадқиқ; этади. Геосиёсатда эса кўпроқ давлатларнинг иқтисодий — сиёсий, ҳарбий, маданий муносабатларини, урбанизация даражаси ва аҳолининг зичлигини, ижтимоий гуруҳлар ва институтларнинг сиёсий фаоллиги ва бошқа шу каби масалаларни назарда тутди. Функционал услуб сиёсий ҳодисалар ёки геосиёсий жараёнларни урганишда диний догматик ёки ахлоқий қадриятларга асосланиб олишни ёқламайди. Балки муаммоларда уларнинг ташқи муҳит билан боғланиши, изчиллиги ва ночорли реал ҳаёт билан уйғунлашганлигини таҳлил этишнинг зарурлигига катга эътибор беради.

Функционал услуб жамият, давлат, давлатлар иттифокларига мураккаб тузилмалар сифатида қарайди ва уларнинг ҳар бири мавжуд тузумда ўзига хос функцияларни бажаради. Шунингдек, функционал услуб жамият ва давлатдаги сиёсий институтлар — халқаро ташкилотлар, давлатлар уюшмаси, давлатлар, партиялар, сиёсий ҳаракатлар ва бошқа ижтимоий гуруҳларнинг фаолиятини ҳам ўрганади. Ижтимоий — сиёсий фанларга функционал услубни италян мутафаккири, тарихчи ва давлат арбоби Николло Макиавелли (1469—1527) олиб кирган ва у ўз асарларида мазкур услубни кенг қўллаган. Баъзи тадқиқотчилар геосиёсат фанининг услублари каторига институтчионал, антропологик, мантиқавий ва эмпирик услубларини ҳам қўшишади. Бизнингча, геосиёсатда мазкур услублар тузилиши ва муаммоларни тадқиқ этиш кулами жихатидан функционал услуб доирасига киради.